

ОЗНАЙОМЛЕННЯ УЧНІВ СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ З УКРАЇНСЬКИМИ ЗВИЧАЯМИ І ТРАДИЦІЯМИ ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ПОМЕРЛИХ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ Ф. ВОВКА (1847 – 1918)

Автор статті аргументує необхідність прилучення учнів сільської школи України до звичаїв і традицій народу. Невипадковим є звернення до аналізу тих звичаїв і традицій українського народу, що стосуються вшанування пам'яті померлих. Одним із перших дослідників цієї проблеми в українській етнопедагогіці вважається Ф. Вовк (1847 – 1918 рр.). Саме в його науковому доробку представлено оригінальні ритуальні дієства, що ретельно зберігалися і передавалися українцями від покоління до покоління впродовж багатьох століть. Цінними є порівняльні спостереження видатного вченого, отримані під час етнографічних подорожей. Заслужують на увагу не лише послідовні етапи прощання з померлими, але й термінологія, що використовується для позначення учасників церемонії, предметів побуту українців. Інтерес читачів можуть привернути прикмети українців, що їх дотримувалися наші пращури, ретельно оберігаючи традиції свого етносу.

Ключові слова: сільська школа, учні, звичаї, традиції, українці, померлі, творча спадщина, Ф. Вовк.

Постановка проблеми, її зв'язок з важливими завданнями. Сучасний стан соціально-політичного та економічного життя суспільства, позначений багатьма негативними проявами в розвитку і поведінці молодого покоління, посилює увагу дослідників педагогічної науки до вивчення і популяризації традицій і звичаїв українського народу. Це, на нашу думку, надасть змогу більш ефективно розв'язувати проблеми підготовки молоді до подружнього життя і зміцнення репродуктивного здоров'я жінки, профілактики проявів адиктивної, віктимної, суїцидальної поведінки та інших девіацій, популяризації здорового способу життя та активного залучення до нього дітей і молоді.

Пріоритетну роль у цій роботі відіграє сільська школа, яка в усі часи була і залишається духовно-моральною основою суспільства, джерелом ментальності та оберегом народних традицій. Саме ця ланка освітньої системи України є найбільш сприйнятливою до трансформаційних змін, що торкаються всіх сфер суспільного життя. У зв'язку з цим постає нагальна потреба прилучення учнів сільської школи до відродження національних звичаїв, активної участі в етнографічних заходах, народних святах.

У цьому контексті особливої актуальності набувають ідеї української народної педагогіки, що широко представлені у творчій спадщині Ф. Вовка як результат плідної наукової, культурно-просвітницької й громадсько-політичної діяльності, відображені в епістолярних, монографічних, рукописних і друківаних матеріалах та працях ученого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми, виокремлення невирішених її частин. Проведений нами аналіз етнопедагогічної літератури доводить, що звичаї й традиції вшанування українцями пам'яті померлих є найменш дослідженими. І хоча з X ст. поховальні ритуали зазнавали постійних змін, остаточно вони були сформовані в XIII ст., а центральне місце в них Ф. Вовк відводить саням. Учений наголошує на тому, що використання саней для похорону не є виключно українським звичаєм, оскільки до кінця XIX ст. такий звичай зберігся майже в усіх слов'янських народів.

Свої міркування щодо традиції використання саней у поховальному обряді Ф. Вовк підтверджує матеріалами дослідження Д. Анучина, слов'янським літописом Нестора та іншими історичними документами, що підтверджують цю традицію наших пращурів у період із X по XIV ст. Очевидно, що жодних даних про значення саней у поховальному обряді впродовж XV – XVI ст. ученим не знайдено, але з XVII ст. цю церемонію описують навіть іноземні дослідники.

За свідченням самого Ф. Вовка, «доісторичне минуле сучасної української території має досить обтяжний матеріал для відтворення похоронних звичаїв, але цей матеріал дуже різний для різних місцевостей та дуже мало зв'язаний з тим, що являє собою похорон доби вже історичної» [2]. Свої міркування вчений підтверджує археологічними знахідками різної історичної доби, але звертає увагу на те, що з прийняттям християнства старовинні способи похорону зникли, проте обряди українців зберегли в собі багато давніх рис.

Оскільки шанобливе ставлення до пам'яті пращурів має якнайбільший вплив на свідомість і поведінку молодого покоління, то **метою статті** є ознайомлення учнів сільської школи з українськими звичаями і традиціями вшанування пам'яті померлих за матеріалами творчої спадщини видатного вітчизняного вченого Федора Кіндратовича Вовка (1847 – 1918).

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. В одному зі своїх листів до М. Сумцова [6] від 20 червня 1895 р. Ф. Вовк ділиться планами щодо збирання матеріалів з української народної педагогіки. При цьому він акцентує увагу на таких аспектах, як «ігрища в давніх слов'ян та українські весільні звичаї, постриги в Давній Русі й інших слов'ян, народне знання (землеробство, лічба), звичаї возити мерців на санях». Зазвичай поховальні обряди не відзначаються таким колоритом, як весільні, але відображають давню традицію надання померлим «вічного спокою» у певній віддалі від живих. Ф. Вовк знайшов кілька українських переказів, що дали йому привід припустити існування за давніх часів навіть евтаназії (добровільного відходу з життя). Учений стверджує, що українці з давніх часів удавалися до різних способів, щоб допомогти душі відділитися від тіла: робили отвір у стіні, розбирали стріху, клали помираючого на землю, просили паламаря дзвонити в церковний дзвін «по померлому» та ін. Біля вмираючого постійно чатують рідні з запаленою восковою свічкою.

За розвідками Ф. Вовка, в окремих регіонах України (наприклад, на Гуцульщині)

помираючого обмивають ще за життя, одягають на нього чисту білизну, святковий одяг і слідкують за тим, щоб душа людини не відійшла без запаленої «громниці» (стрітенської воскової свічки) у руках. У більшості регіонів України тіло померлого обмивають і вдягають після його смерті. При цьому послідовність дій має бути така. Спочатку померлого роздягають і садять на стілець у доволі широкому цебрі з водою. Тіло покійного миють, зачісують волосся, а в чоловіків голять бороду. Слід спостерігати за тим, щоб очі померлого були закриті (за народною прикметою, якщо вчасно не закрити йому очі, то найближчим часом помре хтось із рідних).

Після миття покійного воду разом із волоссям і гребінцем виливають у таке місце, де не ходять ані люди, ані домашня тварина; зазвичай це має бути вузьке місце між будинками, або *кошниця* для кукурудзи. Як правило, на померлого вдягають сорочку, штани, а на ноги – *каликти* (полотняне взуття). Лише в небагатьох регіонах України на померлого вдягають звичайне святкове вбрання. За спостереженнями Ф. Вовка, у бойків та інших народів західної України, які використовують шпонки для застібування одягу, таких шпонок немає ані на весільному, ані поховальному вбранні.

Що стосується жінок, то на заміжніх одягають сорочку, спідницю, іноді білу свиту або корсетку, підперезують червоним або зеленим поясом, голову пов'язують наміткою, а ноги обгортають грубим серпанком. Якщо ховають дівчину на виданні, то її вибирають як на весілля: голову прикрашають вінком із барвінку, з квітками і стрічками, а на палець правої руки вдягають персня. Ф. Вовк наводить версію Х. Ящуржинського, згідно з якою у громаді для померлої дівчини вибирають парубка, який в урочистому вбранні має слідувати за труною (так само вчиняють, якщо з життя іде парубок). Зверху на труну кладуть коровай, який після похорон ламають на шматочки і роздають усім родичам померлого (в окремих регіонах України йому за пазуху кладуть ще й три маленьких хлібчики).

Повернемося до послідовності поховальної церемонії. Після того, як померлого вдягли відповідно до його статі й віку, його кладуть на лаві під вікнами головою до образів, бо на столі кладуть лише маленьких дітей, яким не виповнилося шести років. За народною прикметою, на підвіконня ставлять кухоль із водою: оскільки душа не відлітає до вечірнього подзвону, до того ж їй неодмінно хотітиметься пити. Ф. Вовк наголошує, що саме через цю прикмету родичі відразу біжать до паламаря, щоб той задзвонив «за упокій». До кінця похорону в хаті припиняють будь-яку роботу, навіть не вимітають сміття, нічого не висаджують на городі, не підкладають під насідку яєць. Чоловіки з роду померлого ходять без шапок, а дівчата – з розпущеними по спині і плечах косами.

За народним звичаєм, плакати рідним за померлим не рекомендують, щоб не переобтяжувати його перебування на тому світі (особливо не радять плакати матері за померлим первістком), але можна для цього запросити плакальниць.

Ф. Вовк наводить оригінальні розвідки Х. Ящуржинського і П. Чубинського, згідно з якими в Уманському повіті на Київщині та на Поділлі на похороні не плакали, а веселилися: співали пісні, грали на дудці. Однією з народних ігор у цей час була *бити*

лубка, сутність якої полягає в тому, що одному з гравців на голову накидають кожух, а інші б'ють його іззаду джгутом до того часу, поки він не вгадає, хто його вдарив, тоді вгаданий займає його місце.

Аналогічні народні ігри (*лопатки, грушки*) Ф. Вовк побачив у східній Галичині, і виконуються вони парубоцькою громадою перед труною померлого, навіть незважаючи на присутність священника, який читає Псалтир. За спогадами В. Гнатюка, такі ігри являють собою відгомін дохристиянських часів, а відповідна традиція донині збереглася в народів Кавказу [2, с. 213].

Наступного дня після смерті прийнято лагодити *труну* або *деревище*, бо в українській термінології гробком прийнято називати могильну яму. За давніх часів труну виготовляли зі стовбура дерева, що його розколювали навпіл і виколупували середину, і лише з плином часу почали виготовляти з дощок. Зазвичай цю працю доручають комусь із майстрів, але, за народним повір'ям, гроші за роботу брати не можна, як не можна і відмовитися від неї. Про таких майстрів українці кажуть, що вони знають якесь закляття, що робить їхню працю безпечною. У галичан прийнято в одній зі стінок труни залишати маленьке віконце, щоб душа померлого час від часу могла навідуватися до тіла. Для наповнювача підстилки і подушки заборонено використовувати м'який матеріал на зразок пір'я, тому надають перевагу стружкам або соломі. Померлого кладуть у труну тільки після того, як до хати прийшов священник і відчитав його; при цьому чоловіка кладуть чоловіки, а жінку – жінки. За народним звичаєм, на подушку біля голови померлого кладуть свіжі або сухі пахучі квіти відповідно до пори року. Також прийнято класти у труну улюблені речі померлого, без яких йому не обійтися на тому світі: шапку, палицю, рушник, гроші, пляшку горілки, цигарки, тютюн, люльку, а з продуктів – хліб і сіль. Дитині кладуть яйце або яблуко.

Перш ніж винести померлого з хати з ним мають попрощатися рідні, які мають по черзі поцілувати лоб, руки, коліна та ноги. Не зробити цього – означає скривдити померлого, не вибачити йому нанесених за життя образ. Виносять померлого ногами вперед, тричі стукаючи об кожний поріг, щоб він попрощався з хатою і більше ніколи не повертався до неї. Прийнято обсипати труну житом, щоб рідні ніколи не бідували. Як тільки-но померлого винесли, за ним відразу зачиняють двері, а з сіней виносять діжу, навколо якої по черзі обходять усі родичі. На місце, де стояла труна, кладуть сокиру, щоб ніхто більше не помер. Іноді господиня хати кладе на це місце новий горщик так, щоб він розколовся на дрібні шматочки. Після цього до процесії приєднуються всі присутні. У багатьох регіонах України в цей час випускають із хлівів худобу, коней, щоб і вони попрощалися зі своїм господарем (господаркою). Після виносу померлого за ворота, господарка посипає подвір'я вівсом, а ворота зав'язує червоним поясом або рушником, щоб худоба не пішла з двору за небіжчиком. Залежно від відстані до церкви і цвинтаря, труну або несуть на плечах, або везуть на санях. До кінця XIX ст. на Галичині труну перевозили на санях, в які запрягали волів.

Поховальна церемонія дівчини на виданні нагадує весільну. Для цього збирають дружок, старост, бояр, свашок, яких перев'язують рушниками. На віко труни кладуть

хустку і хлібину. Хустку, яку молода повинна дарувати молодому, жертвують священику на церкву. Усім дружкам у коси влітають чорні стрічки, а в руки дають *проводнички* – маленькі воскові свічки зеленого кольору.

Щодо виходу з церкви, то Ф. Вовк описує поховальну церемонію в такій послідовності. На чолі процесії йде селянин із великим хрестом, що перев'язаний рушниками, і два помічники зі свічками темно-зеленого кольору. За ними йдуть люди, які несуть церковні корогви з хрестами вгорі, а за ними ще двоє: один із меншим хрестом, другий – із образом. Далі в супроводі диякона слідує священик із хрестом і кадилом у руках, а за духовенством ідуть сани, запряжені двома парами волів. Коло волів ідуть погонич із батогом і двоє селян із темно-зеленими свічками. Поодаль тримаються старці з торбинами для подаяння. За саньми йдуть заміжні жінки з білими намітками на головах і вдягнені у свити з білого сукна. Дівчата голови не покривають, але зав'язують барвистими стрічками.

Ф. Вовк стверджує, що звичай возити померлого на санях навіть улітку зберігся до кінця XIX ст. лише в західних регіонах України, відомих своїм консерватизмом щодо етнічних звичаїв і традицій. На інших територіях України сани замінили возом.

Після погребіння всі повертаються до хати, де на них чекає поминальний обід, що починається з *колива* (розвареної пшениці чи ячменю з медом). Перш ніж сісти за стіл усі, хто торкався чи ніс труну, повинні помити руки водою і торкнутися до печі.

Висновки і перспективи подальших розвідок з напряму дослідження. Отже, українські поховальні обряди мало чим відрізняються від таких обрядів в інших народів. Виявлені Ф. Вовком риси подібності свідчать про архаїчні пережитки, що збереглися з давніх часів і не змінилися з прийняттям християнства. Збереження і дотримання сучасним поколінням цих обрядів і традицій є не лише даниною, але й виявом поваги до свого етносу, проявом готовності примножувати його кращі надбання.

Безперечно, стаття не вичерпує всього кола проблем, пов'язаних із вихованням молодого покоління в умовах сільської школи. Подальших наукових розробок потребує проблема розробки Ф. Вовком методологічних засад антропологічного підходу в наукових дослідженнях, а також широке коло питань весільної обрядовості українців, використання народного знання у навчально-виховному процесі сільської школи.

Література

1. Вовк М. Взаємодія здобутків народного виховання і педагогічної науки в розвитку особистості [Текст] / М. Вовк // Вісник Прикарпатського університету. Серія Педагогіка. – Івано-Франківськ : Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2007. – Вип. XIII–XIV. – С. 61 – 68.
2. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології / Хв. Вовк. – К. : Мистецтво, 1995. – 336 с.
3. Гарбера Н. Ф. Українська народна педагогіка про шляхи та засоби попередження інфантильності та аморальності дітей [Текст] / Н. Ф. Гарбера // Виховна робота в школі. – 2012. – № 8. – С. 13 – 19.
4. Енциклопедія освіти / гол. ред. акад. НАН і НАПН України В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Енциклопедія українознавства / за ред. В. Кубійович. – Т. 1. – Львів : Молоде життя, 1993. – 400 с.

6. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф 2052, оп. 1, спр. 258, арк. 362–363.

М. Г. Томенко

**ОЗНАКОМЛЕНИЕ УЧАЩИХСЯ СЕЛЬСКОЙ ШКОЛЫ С УКРАИНСКИМИ
ОБРЯДАМИ И ТРАДИЦИЯМИ ПОМИНАНИЯ
ПАМЯТИ УМЕРШИХ В ТВОРЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ Ф. ВОВКА (1847-1918)**

Автор статьи аргументирует необходимость приобщения учащихся сельской школы Украины к обрядам и традициям народа. Предполагается, что именно посредством народной педагогики можно более эффективно решить проблему профилактики адиктивного, виктимного, суицидального поведения и других девиаций, популяризовать здоровый образ жизни среди ученичества. Не случайным является обращение именно к анализу обрядов и традиций украинского народа, которые касаются поминания умерших. Одним из первых исследователей этой проблемы в украинской этнопедагогике считается Ф. Вовк. Именно в его научном наследии представлены оригинальные ритуальные действия, которые тщательно оберегались и передавались украинцами от поколения к поколению в течение многих столетий. Ценными являются сравнительные наблюдения выдающегося ученого, полученные во время этнографических путешествий. Заметно, что для творческого наследия Ф. Вовка характерным является постоянное сравнение с аналогичными ритуалами и церемониями представителей других регионов Украины, народов Европы и Кавказа. Акцентируется на материалах исследований аналогичных обрядов, собранных Д. Анучиным, П. Чубинским, Х. Яцуржинским. Заслуживают внимания не только последовательные этапы прощания с умершими, но и терминология, используемая для обозначения участников церемонии, предметов быта украинцев. Интерес читателей могут привлечь приметы украинцев, которых придерживались наши предки, тщательно оберегая традиции своего этноса.

Ключевые слова: сельская школа, учащиеся, обычаи, традиции, украинцы, умершие, творческое наследие, Ф. Вовк.

M. Tomenko

**FAMILIARIZATION OF PUPILS IN VILLAGE SCHOOLS WITH UKRAINIAN
RITE AND TRADITION TO HONOUR MEMORIES OF DECEASED IN THE
CREATIVE HERITAGE OF F. VOVK (1847-1918)**

The author argues the need of involving pupils of village school in Ukraine into rite and traditions of folklore. It is expected that exactly by means of public pedagogic it is possible to more effectively solve the problem of preventive maintenances an addictive, victim, suicide of the behaviors and the other deviations, popularize sound lifestyle amongst time sprint as a pupils. Not casual is addressing to rite analysis exactly and tradition of Ukrainian folk concerning remembering memories that deceased. One of the first researchers of this problem in Ukrainian ethnopedagogy is considered to be F. Vovk (1847-1918). Exactly in his scientific heritage are presented original ritual actions, which were carefully kept by Ukrainians from generation to generation during many centuries. Valuable are the comparative observations of the prominent scientist, got during ethnographic journey. It is

notable that for creative heritage of F. Vovk typical is the constant comparison with similar ritual and ceremony of the representatives of other regions of Ukraine, folk of Europe and Caucasus. It is accented on material of the studies similar rite, collected by D. Anuchin, V. Hnatuk, P. Chubynskiy, H. Yaschurzshinskiy. Attention is paid not only to the consequent stages of the farewell with deceased people, but also terminology, used for indication participant to ceremonies, subject to Ukrainians. The interest of the readers can be attracted to Ukrainians, who kept our ancestors rites and carefully keep traditions of our ethnos.

Keywords: village school, pupils, custom, traditions, Ukrainian, deceased, creative heritage, F. Vovk.

УДК 371.385.1

А. П. Гриценко

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ УМІНЬ ВИКОРИСТОВУВАТИ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ

У статті аналізуються основні положення формування у старшокласників умінь використовувати інформаційні ресурси. Розглянуто механізм формування вмінь, які дозволяють значно покращити результативність навчально-виховного процесу з історії. Проаналізовано основні етапи механізму формування вмінь та визначено основні форми роботи старшокласників в умовах використання інформаційних ресурсів.

Ключові слова: формування вмінь, інформаційні ресурси, уміння, інформація, історія.

Постановка проблеми, її зв'язок з важливими завданнями. Формування вмінь використовувати інформаційні ресурси починається з розуміння ролі інформації в житті суспільства. Сучасний школяр має усвідомлювати, наскільки важливо володіти інформацією, зберігати її, систематизувати і передавати. Освічена людина повинна мати насамперед уміння знаходити необхідну інформацію для професійної та повсякденної діяльності, користуватися цією інформацією, аналізувати, синтезувати, оцінювати як її, так і її джерела, використовуючи при цьому новітні інформаційні та комунікаційні технології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. У психолого-педагогічній літературі розмаїтість поглядів на поняття «уміння» пояснюється тим, що останні розглядаються як психологічна та педагогічна категорії та мають багатокomпонентну структуру. Суть поняття «уміння» як педагогічного феномена розкривається на основі психологічної теорії діяльності, що є підсистемою цілісної єдності педагогічної системи.

Незважаючи на значну кількість визначень суті поняття «уміння», більшість науковців погоджується з тим, що уміння – це свідоме володіння певними прийомами діяльності, від наявності яких залежить успіх виконання тієї чи іншої дії [4; 9; 12].